

Dražen BOŽOVIĆ*, dbozo@t-com.me

OTPORNOST KRITIČNIH SUBJEKATA U FUNKCIJI ODBRAMBENIH PRIPREMA

ABSTRACT: *This paper deals with the relationship between the functioning of the economy and society and defense preparations in Montenegro. The analysis begins with the first reforms of the Montenegrin army and up to the present day, that is, three characteristic periods of the defense sector in Montenegro: the period of the principality/kingdom of Montenegro, the period of the Republic of Montenegro in Yugoslavia and the period of modern Montenegro. Defense preparations are inextricably linked to the general development, prosperity and functioning of the entire society in Montenegro and vice versa. Prakasa showed that planned and organized defense preparations contributed to the effective response of the state to numerous non-military threats and the general development of Montenegro. By moving non-military threats to the forefront and developing the resilience of critical subjects to them, it creates the appearance that defense preparations are more of a military matter. However, practice shows us that these two social functions are complementary, inextricably linked and must complement each other.*

KEYWORDS: *Resilience, critical entity, defense preparations, business continuity.*

Za uspješnu odbranu zemlje bilo kojeg vida ugrožavanja neophodno je još u miru sprovoditi odbrambene pripreme za uspostavljanje, opremanje, planiranje i stabilno finansiranje odbrane, te podršku vojsci u svim uslovima njihovog operativnog djelovanja. U okviru odbrambenih priprema protiv bilo kojeg oblika oružane agresije, posebno značenje pripada odbrambenim pripremama u privredi i društvu. Naime, proizvodnja raznovrsnih mate-

* Profesor na fakultetu za Humanističke Studije, Univerzitet Donja Gorica. Professor at the Faculty of Humanities, University of Donja Gorica.

rijalnih dobara i pružanje usluga za potrebe Vojske i stanovništva jedan je od najvažnijih zadataka koje privreda i organi državne uprave treba da ostvare u ratnim uslovima. Zbog značaja privrede i njenog direktnog uticaja na borbeno-sposobnost vojske tokom sukoba privreda (kritični/vitalni subjekti) je sve više dolazila na udar vojnih dejstava. U sukobima od kraja XX vijeka privreda i vitalni subjekti za funkcionisanje društva postali su čak i prioritetni cilj vojnog djelovanja, ali i drugih oblika ugrožavanja (ekonomskim sankcijama, napadima informacionih sistema, terorističkim dejstvima...), a sve u cilju slabljenja otpora i nametanja svojih interesa. Sve to je uticalo da se sa nekadašnjeg modela zaštite kritične infrastrukture pređe na koncept otpornosti kritičnih subjekata. Odbrambene pripreme u Crnoj Gori se regulišu Zakonom o odbrani, Uputstvom za izradu plana odbrane i drugim podzakonskim aktima. Međutim, u praksi su evidentni brojni činioci koji otežavaju planiranje, a posebno funkcionisanje privrede i organa državne uprave u uslovima krize između ostalog, zbog skromnih privrednih kapaciteta Crne Gore i velike zavisnosti od uvoza. Ovaj rad se upravo bavi analizom kako je kroz istoriju razvoj i funkcionisanje privrede i društva uticao na odbrambene pripreme i vojne sposobnosti crnogorske vojske i obrnuto. Analiza je obuhvatila period knjaževine/kraljevine Crne Gore, odbrambene pripreme u Republici Crnoj Gori u sastavu Jugoslavije i period savremene Crne Gore – od obnove državnosti do danas.

Razvoj i reforme crnogorske vojske u Knjaževini/kraljevini Crnoj Gori

Crna Gora je tokom viševjekovne okupacije imala više bitaka sa značajno nadmoćnijim snagama okupatora. Uprkos velikom požrtvovanom otporu osmanska vojska je 3 puta upadala i vršila poharu Cetinje i to 1712. godine predvođena Ahmet-pašom; 1714. godine predvođena Naum-pašom Keprijem i 1785. godine Mahmut-paša. Crnogorci su izvojevali pobjede u slavnim bitkama: 1796. godine na Martinićima i Krusima predvođeni vladikom Petrom I Petrovićem Njegošem i porazili vojsku Mahmut-paše Bušatlije; 1858. godine za vladavine knjaza Danila Crna Gora je na Grahovcu porazila Tusku vojsku; za vladavine knjaza Nikole 1876. godine na Vučjem Dolu (6 km istočno od Bileće) i Fundini kod Podgorice.

Međutim, sve do sredine XIX vijeka Crnogorska vojska nije bila definisana nekim državnim propisom već je svaki odrasli crnogorac imao lično naoružanje kod kuće i najčešće ga je nosio sa sobom. Vrhovni komandanti bili su mitropoliti kao državni i crkveni poglavari, koji su u saradnji sa plemenskim poglavarima organizovali vojne pripreme i komandovali u vojnim operacijama. Do promjene je došlo stupanjem na vlast Danila I Petrovića kao

prvog vladara koji je izvršio reformu države i posle dužeg perioda razdvojio crkvenu i svetovnu vlast. On je započeo i vojnu reformu tako što je 1854. godine donio prvi akt o organizaciji Crnogorske vojske, kojim je naredio plemenskim prvacima da izvrše popis vojnih obaveznika na dobrovoljnoj osnovi (prijavilo se oko 9.700 vojnika starosti od 15 do 50 godina plus oko 3.000 rezervista). Već 1855. godine ukinuta je dobrovoljnost i uvedena opšta vojna obaveza, ustrojena garda i artiljerija.

Nakon smrti Knjaza Danila njegov nasljednik Knjaz Nikola I Petrović nastavio je reformu Crnogorske vojske uspostavljanjem organizacijsko formacijske strukture, unapređenjem prvih oficira koji nijesu bili ujedno i plemenski prvaci (1871. godine) i nabavkom naoružanja u cilju spremanja za oslobodilački rat od Osmanskog carstva koji se očigledno približavao. Od osnivanja 1869. godine unutrašnji crnogorski (prvo brzojavni) telekomunikacioni sistem, kao vitalan za protok vojno-odbrambenih informacija, bio je u nadležnosti Ministarstva vojnog.

U ratovima 1876. do 1878. godine od Osmanske vladavine oslobođeni su gradovi: Podgorica, Nikšić, Kolašin, Bar i Ulcinj. Kneževina Crna Gora uvećana za veliku teritoriju, na sjeveru od rijeke Tare do na jug Jadranskog mora i na Berlinskom kongresu 1878. godine Crna Gora priznata kao tada 27. nezavisna država na svijetu. Nakon pomenutih vojnih uspjeha 1880. godine se pristupilo reorganizaciji Crnogorske vojske, tako što je svaka crnogorska Kapetanija oformila svoj rezervni bataljon, kojih je bilo ukupno 42, a od 1881. godine obnovljene su redovne vojne vježbe. Vrhovni komandant Crnogorske vojske bio je monarh, knez/kralj Nikola I Petrović. Za operativno komandovanje, organizovanje i finansijsku podršku Crnogorske vojske bilo je zaduženo Ministarstvo vojno kao resor Vlade (originalno Ministarski savjet) Kneževine/Kraljevine Crne Gore. Generalštab Crnogorske vojske bio je dio Ministarstva vojnog. Odmah nakon 1878. godine Crna Gora je započela osavremenjavanje naoružanja vojske i kupila 20.000 pušaka modela *Wemdl 1867*, a 1880. godine 6 teških i 18 brdskih topova, 30.000 pušaka modela *Berdan* je nabavljeno 1895. godine, a 1899. godine je dobavljeno još 30.000 ruskih pušaka *Mosin-Nagant* (tzv. Moskovka), petometki kalibra 7,62 milimetra. Crna Gora je imala oko 120 topova, no upotreba crnogorske artiljerije bila je ograničena prevelikim brojem oruđa različitih kalibara, što je otežavalo njihovo održavanje i nabavku projektila. Započeto je školovanje oficirskog kadra 1882. godine upućivanjem prvih 14 Crnogoraca na oficirske škole u Italiju i Rusiju, od kojih su 1886. godine njih 10 postali prvi školovani oficiri u crnogorskoj ratnoj istoriji.

U razvoju crnogorske vojske na početku XX vijeka, naročito u procesu njene savremenije organizacije, bilo je neophodno zakonom zamijeniti dotadašnje naredbe i uredbe na kojima je počivala. Crnoj Gori je zbog njenih as-

piracija, ali i zbog odbrambene strategije, bila potrebna snažna i dobro organizovana vojska. Crna Gora je 1903. godine donošenjem Zakona o ustrojstvu ministarstva vojnog dobila prve sistematizovane propise u oblasti odbrane.

Zakon o ustrojstvu vojske za Knjaževinu Crnu Goru proglašen 1910. godine, uređena je uloga vojske; podjela narodne vojske; izvršavanje vojne obaveze; poziv na vježbe; vanredni skupovi narodne vojske; kontrola i izvršenje vojne obaveze, prolaženje službe u narodnoj vojsci i osoblje na stalnoj službi. Ovim Zakonom je definisano da je Vojska odbrana otadžbine i potpora zakonitosti (član 1) a da bi se taj uzvišeni zadatak što uspješnije ispunio, vojna će uprava redovnijem putem još u vrijeme mira:

- a) spojiti u pravilno organizovanu cjelinu sve crnogorske državljane sposobne za rukovanje oružjem i dati im spremu prema savremenim vojnim zahtjevima;
- b) držati u pripravnosti potrebnu količinu: oružja, tajina, inženjerskog, bolničarskog i drugog ratnog materijala, koji po kakvoći odgovara savremenim vojnim zahtjevima i koji se u slučaju potrebe – ne može na vrijeme naći i oduzeti od stanovništva, da se njime posluži;
- c) voditi redovan i tačan račun o sredstvima, koja će se – kad nastupi potreba - oduzeti od naroda i staviti na raspoloženje vojnim vlastima za upotrebu prema ratnim svrhama, pazeći da taj teret bude srazmjerno imovini razdijeljen po cijelom stanovništvu, kojemu će unaprijed biti objavljeni: uslovi, red i način, po kojima će se to vršiti i docnije naknaditi; i
- d) država uvijek u pripravnosti plan prelaska iz redovnog u ratno stanje kao god i plan vjerovatnih operacija.

Zakonom o ustrojstvu vojske (član 220), definisana je raspodjela godišnjeg prihoda vojničkog fonda (budžet Ministarstva vojnog) i to:

- 1) 50% u neprikosnoveni fond za rat;
- 2) 10% u invalidski fond;
- 3) Ostalih 40% za tekuće potrebe vojske prema učinjenom predračunu koji se unosi u u opšti državni budžet i to:
 - a) Za nabavku ratnog materijala i opremu vojske;
 - b) Za vanredne skupove vojske i starješina;
 - c) Za podizanje vojnih radionica i fabrika za vojni material, odijelo, obuću i opremu uopšte, a tako i za potpomaganje privatnih radionica i fabrika, koje mogu biti upotrijebljene za snabdijevanje vojske raznim materijalom i opremom.

Crna Gora je formacijski bila podijeljena na četiri divizijske oblasti (Cetinje, Podgoricu, Nikšić i Kolašin), 11 brigadnih oblasti, 52 bataljonska okruga i 322 četna područja. Divizije crnogorske vojske bile su sastavljene od 2-3 brigade pješadije i tri artiljerijske baterije, a brigade od 4-6 bataljona

i jedne ili više brdskih baterija, dok su bataljoni imali 3 do 8 četa¹. Svaka divizija sastojala se iz: divizijskog štaba, divizijskih trupa, divizijskih baterija, dvije čete izviđača, jedne pionirske čete, jednog voda ordonansa, jednog voda žandarmerije, jedne divizijske oružne radionice, jedne sanitetske čete, jednog komorskog bataljona i jedne stalne (pozadinske) čete². Svaki divizijski okrug imao je svoja divizijska slagališta za municiju, tain i ostalu opremu, kao i vojnu bolnicu. One su nosile naziv divizijskog okruga kome pripadaju. Tako je zakonom vojska formacijski ostala dosljedna podjeli vojske iz 1908. godine. Vrhovni zapovjednik Vojske i dalje je bio knjaz Nikola I, kome se u času mobilizacije pridavao glavni štab. Rodovi vojske bili su: pješadija, artiljerija i pioniri, dok su vojne struke bile: generalštabna, vojnospudska, vojnotehnička, intendantska i sanitetska³. Vidi se da je podjela vojske još uvijek bila oslonjena na plemensku osnovu, pa su se vojni okruzi poklapali sa administrativnim: opština je davala četu, kapetanija (srez) je davala bataljon, okrug je davao brigadu, a dva ili tri okruga formirala su divizijsku teritorijalnu oblast⁴. Tako divizije postaju operativna tijela, a brigade, bataljoni i čete taktičke jedinice. Formacija crnogorske vojske doživljala je blage promjene tokom narednog perioda; mijenjana su imena pojedinih brigade ili se mijenjao komandni kadar, ali suštinskih promjena nije bilo sve do balkanskih ratova, i pripajanja Crnoj Gori dvije nove divizijske oblasti.

Zakonom o ustrojstvu Ministarstva vojnog iz decembra 1903. godine Ministarstvo vojno definisano je kao „najviša upravna vojna vlast u zemlji” u čiju nadležnost spada organizacija, formacija, i mobilizacija vojske, njeno popunjavanje naoružanjem, materijalno i novčano snabdijevanje svima potrebama, cjelokupna nastava disciplina i vojno sudstvo, nadzor nad cjelokupnom službom i svi lični odnosi u vojsci. Ministarstvo je podijeljeno na 4 odjeljenja: Opšte vojno; Artiljerijsko (Uprava artiljerije) Generalštabno i Administrativno, a imalo je i blagajnu i registraturu koje nijesu pripadale ovim odjeljenjima.

Uredba o ustrojstvu Ministarstva vojnog iz decembra 1910. godine, Ministarstvo vojno dijeli se na: Kabinet Ministra vojnog, Generalštabno odjeljenje, Pješadijski odsjek, Artiljerijsko-inžinjerski odsjek, Administrativni odsjek, Sanitetski odsjek, Sudski odsjek, Registraturu i Pomoćne organe.⁵ U kabinetu ministra vojnog obavljali su se svi poslovi koji su se odnosili na komandovanje i upravu vojske, proizvodstva, nagrađivanja, odsu-

¹ Grupa autora, Istorijski leksikon Crne Gore, knjiga 2, , Vijesti, Podgorica, 2006. Str. 441.

² Vuković Miloje, Crnogorska Vojska 1979-1914. godine (feljton), Pobjeda, 1. avgust 1986. str. 12.

³ Ružić Jefto Iz istorije ratova Zete i Crne Gore, Bradford, 1970, str. 209.

⁴ Isto.

⁵ Pavićević Branko, Raspopović Radoslav, , n.d, knj. V (1910-1916), str. 35

stva, ostavke i penzionisanja, kao i vođenje svih personalnih podataka koji se odnose na ispisivanje iz vojske i oslobodenje obaveze službe i vježbanja. Nadležnost Generalštabnog odjeljenja bila je proučavanje i sastavljanje organizacija i formacija crnogorske vojske, izrada ratnih i nastavnih planova, vođenje brige o moralnom i materijalnom stanju vojske, proučavanje vojnih snaga i uređenja drugih zemalja, praćenje rezultata vojne nastave i vaspitanja, kao i ukupna spremnost vojske. Ovo odjeljenje rukovalo je ratnim arhivom i bibliotekom Ministarstva vojnog i vršilo nadzor nad vojnom štamparijom. Dijelilo se na tri odsjeka: Izvidničko-operativni, mobilizacijski i statističko-istorijski.⁶ Pješadijski odsjek, bavio se pitanjima koja su se odnosila na usavršavanje, preustrojstvo, pravila, propise i uputstva kod pješadije, mitraljeskih odjeljenja, izvidničkih četa, žandarmerije, vojne muzike, komorskih i rezervnih jedinica, dvorske straže, ađutanture, vojnih škola, zavoda i pripravnčkih kurseva. Ovaj odsjek radio je preglede brojnog stanja jedinica, vodio evidenciju oružja i opreme, izrađivao planove godišnje nastave i vježbanja vojske. Artiljerijsko-inžinjerskom odsjeku djelokrug su bile: artiljerija, inžinjerija, vojne radionice, fortifikacija i vojna slagališta. Nadležnosti i obaveze ovog odsjeka bile su slične pješadijskom. Posebna dužnost bila mu je da snabdijeva vojsku, utvrđenja i slagališta oružjem, municijom, ratnim priborom, prevoznim sredstvima i opremom i da vodi evidenciju čitavog ovog materijala datog na rukovanje vojsci ili smještenog u vojnim slagalištima. Odsjek je još vršio prodaju, nabavku i rashodovanje konja i tegleće stoke, kao i nabavljanje, izrađivanje i prodavanje municije, baruta i eksploziva za privatnu upotrebu. U nadležnosti Artiljerijsko-inžinjerskog odsjeka još su bile vojne građevine i utvrđenja⁷. Administrativni odsjek sastavljao je ukupni vojni budžet, izdavao plate osoblju Ministarstva vojnog i pripadnicima vojske koje je plata sljedovala, isplaćivao nabavke za Ministarstvo vojno, izrađivao novčane propise, a završne račune za vojsku i sva računska dokumenta dostavljao Glavnoj državnoj kontroli. Rukovao je vojničkim i invalidskim fondom, sastavljao predloge rashoda za nabavku hrane i blagovremeno pripremao „intendantske potrebe za rat. Sporazumno sa Generalštabnim odjeljenjem, ovaj odsjek vršio je popunu magazina i administrativnih radionica, sastavljao predloge za nabavku odjeće, opreme i logorskih potreba. Najzad, ovaj odsjek predlagao je nabavku ogrijeva, osvjetljenja i kancelarijskog i kasarnog materijala i izrađivao propise o svim ovim predmetima⁸. Sanitetskom odsjeku u dužnost su spadale: briga o održavanju zdravlja u vojsci, snabdijevanje vojnih bolnica, ambulanti i sanitetskih slagališta ljekarskim materijalom i instrumentima. Odsjek je upravljao sanitetskim zavodima, obukom i

⁶ Isto, str. 38

⁷ Isto, str. 41

⁸ Isto, str. 42

spremom sanitetskog osoblja. On je održavao vezu sa Crvenim krstom i stario se o njegovom radu i rukovodio vojno-ljekarskim komisijama. Na njegovom čelu nalazio se vojni ljekar sa činom komandira⁹. Sudskom odsjeku pripadalo je sve što se odnosilo na vojno sudstvo – kontrola primjene disciplinskih kazni, ženidbe oficira, isljeđenje vojnih sporova koji nijesu bili u domenu disciplinskih i vojnih sudova, izrada projekata, propisa i uredbi iz njegove oblasti. Njemu je pripadalo zastupništvo vojnih vlasti u sporovima sa građanskim vlastima. Registraturi je pripadalo protokolisanje pisama primljenih preko kabineta, dostavljenih u Generalštabno odjeljenje i odsjeke, njihov prijepis, odašiljanje i čuvanje zvaničnih i službenih pisama. Registratura je posebno vodila povjerljiva pisma.

Pomoćni organi Ministarstva vojnog bili su:

- Artiljerijsko-inžinjerska inspekcija, koja je vršila pregled artiljerijskih i inžinjerskih jedinica i tehničkih zavoda i ustanova.
- Administrativni inspektor imao je zadatak da vrši pregled osoblja jedinica druge klase i intendantskih slagališta. i
- Uprava vojnih radionica koja se starala o radu i redu, kako u glavnoj vojnoj radionici i u divizijskim i brigadnim vojno-oružanim radionicama¹⁰.

Donošenjem ovakvog akta, kakav je Uredba o ustrojstvu Ministarstva vojnog, zajedno sa Zakonom o ustrojstvu vojske, Zakonom o ustrojstvu vojnih sudova, Vojno-krivičnim zakonom i ranijom Uredbom o formaciji crnogorske vojske iz 1908. godine skoro da je kompletirano osnovno zakonodavstvo o organizaciji oružane sile crnogorske države.

Maja 1911. godine, donešeni su i Propisi Ministarstva vojnog o vođenju i sređivanju računskih dokumenata, sa ciljem zaštite vojnog budžeta od zloupotreba. Svi računski dokumenti Ministarstva vojnog bili su podložni pregledu Glavne Državne kontrole, kao i ostali dokumenti Državne računске Administracije, te su zbog toga računi morali biti sređeni prema propisima odnosnih zakona o računovodstvu uopšte¹¹.

Materijalno obezbjeđenje Crnogorske vojske

Smještajni i radni uslovi crnogorske vojske su bili veoma skromni. Crnogorska vojska imala je veoma trošne objekte, slabo opremljene, koji su iziskivali ogromna materijalna ulaganja. S obzirom na to da je vojska oskudijevala i u naoružanju, nije se moglo očekivati da vojni objekti budu na nivou velikih armija. Crnogorski vojnici morali su se pomiriti sa sudbinom,

⁹ Isto, str. 43

¹⁰ Pavićević B., Raspopović R., n.d, knj. V (1910-1916), str. 45

¹¹ Isto, str. 217

jer ni uslovi u njihovim kućama nijesu bili ništa bolji. Zgrada Ministarstva vojnog nalazila se na Cetinju (prvo u Biljardi, a kasnije u Vladinom domu). Svaki divizijski centar imao je zasebnu zgradu gdje su bile smještene vojne vlasti i divizijske komande. Glavni Vojni stan u kojem su bili smješteni regruti koji su polazili redovna vježbanja bio je na Cetinju (zgrada današnjeg sportskog centra „Lovćen). Međutim, uslovi u Vojnom stanu nijesu bili na zadovoljavajućem nivou, što se može vidjeti iz vojne prepiske iz tog perioda¹². Pored glavnih zgrada u kojima je tekao vojni život, postojale su još vojne radionice, vojna slagališta – magazini i pomoćne zgrade za vojničku stoku, mahom konje.

Pomoćni vojni objekti i štale nijesu bile ništa bolji. Konji su u tom vremenu predstavljali bogatstvo za jednu vojsku. Crnogorska vojska izdala je nekoliko propisa o izdržavanju tih životinja, jer vojnici nijesu vodili mnogo računa o njihovom zdravlju. Ministarstvo vojno vodilo je evidenciju i o broju konja, koji nijesu bili u vlasništvu vojske, jer bi u slučaju rata, vojne vlasti imale pravo da uzmu privatne konje za svoje potrebe. Tako je npr. u cetinjskoj opštini 1911. godine bilo tačno 100 konja, koji nijesu bili u vlasništvu Ministarstva vojnog, a ono je moglo računati na njihovo korišćenje u slučaju mobilizacije i rata¹³.

Prva vojno-oružana radionica je osnovana u Rijeci Crnojevića je 1865. godine. Za vrijeme Veljeg rata 1876-1978. godine u ovoj radionici izrađivane su i topovske granate za potrebe crnogorske artiljerije. Međutim, crnogorske radionice nijesu mogle ni približno zadovoljiti ratne potrebe crnogorske vojske. Nakon Veljeg rata osnivaju se radionice po brigadama (Cetinje, Rijeka, Podgorica, Nikšić, Kolašin i Kralje). Pored rada na oružju i municiji u radionici se izučavao i oružarski zanat, aoružarski kadar se povremeno upućivao na školovanje u inostranstvo. Vojno-oružane radionice pružale su i uslugu prodaje metaka u skladu sa posebnim pravilnikom, kao i popravku i prepravku oružja za nadoknadu i na taj način prihodovale značajan prihod ne samo za svoje održavanje, već su davale značajan doprinos Ministarstvu vojnom. Ubrzane reforme crnogorske vojske na početku 20. Vijeku ukazale su potrebu za osnivanjem stalne vojno –zanatske škole. Prva Vojno–zanatska škola otvorena je 1. marta 1906. godine u vojnoj radionici na Rijeci. Razvojem crnogorske vojske i uz pomoć ruskih subvencija i donacija, vojne radionice su se proširile i usavršavale. Tako su tokom 1909. godine organizovane i radionice raznih eksploziva.¹⁴ Vojne radionice su bile neuslovne pa je uz dodatni nemar često dolazilo do povreda. Zbog takvog stanja, upravitelj cen-

¹² DACG, MV, Adm. Ods, 1912. f. 8. Br. Reg. 5946, br. Ods. 245, 3. avgust

¹³ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, br. 85.

¹⁴ Martinović, S., Vojna manufaktura i barutane crnogorske vojske u vrijeme kraljevine, Istorijski zapisi, godina XC, 3-4/2017, Str. 130-140.

tralne vojne oružane radionice i laboratorije koja se nalazila na Rijeci Crnojevića, tražio od ministra vojnog da radionicu sa Rijeke Crnojevića prebaci na Cetinje¹⁵, gdje su bolji uslovi za rad bolji, ali i da bi kontrola nad radnicima bila mnogo veća.

Crnogorska vojska imala je vojna slagališta u okolini Cetinja (Vojni stan, Bajice, Čevo, Ceklin, Rijeka i Žabljak Crnojevića), u Baru i njegovoj okolini (Vir, Mirkova barutana), u okolini Podgorice (Vojni stan, Medreza i Danilovgrad), u Nikšiću i okolini (Šavnik, Žabljak i Krš-jezera) i u Kolašinu i njegovoj okolini (Vojni stan, Vinići i Vasojevići)¹⁶. Red u vojnim slagalištima takođe je bio na niskom nivou jer je materijal pogrešno naslagan, na sanducima s municijom nije bilo natpisa po kojem bi se moglo znati od kojeg su oružja, mnogi topovi bili su skladišteni u borbenom položaju, veliki broj topovskih čaurica bio je zarđao, puške nijesu redovno čišćene, podovi su bili prljavi¹⁷. Sve je to navelo ministra vojnog da napiše: „Ovakvo čuvanje, kao što je do sad bilo, ne može se dalje trpjeti“.

Vojni sanitet bio je na posljednjem mjestu u crnogorskoj vojsci – bez bolničke zgrade, opreme, kadra i pomoćnog osoblja¹⁸. U nastojanju da osavremene vojsku, vojne vlasti su počele da organizuju kurseve za medicinske pomoćnike. Pa je do 1910. godine u Crnoj Gori bilo je 44 sanitetska podoficira¹⁹. U reorganizacijskom vojnom projektu, pored organizacije ostalih službi, predviđeno je i uvođenje sanitetske službe, koja je stupila na snagu novom formacijom vojske iz 1910. godine²⁰. Maja iste godine određeni su ljekarski pomoćnici za sve četiri divizije. Ovo su bili počeci uspostavljanja vojnog saniteta, Ministarstvo vojno nije imalo dovoljno školovanih ljekara koje bi imenovalo pri divizijskim komandama za glavne ljekare, te je stoga umoljavalo Ministarstvo unutrašnjih djela, da državni ljekari koji se nalaze u gradovima gdje su smještene divizijske komande, posjećuju i liječe regrute kojima je to potrebno, a vojska će im za to u ime naknade isplaćivati 60 perpera mjesečno²¹. Ministarstvo vojno nije imalo svoju – državnu apoteku, već su ljekovi nabavljani u privatnim apotekama, gdje je njihova cijena bila viša za čak 75% od njihove namjenske cijene. Zbog toga je načelnik Milo Iličković predložio da se osnuje centralna apoteka, kako bi se čitava vojska snabdijevala jeftinije i lakše²².

¹⁵ DACG, MV, AIO, 1911. f. 1. R. br. 252 A. Br. 64, 15. januar

¹⁶ DACG, MV, GO, 1911 – 12, 1914, f. 5. Br. Reg. 5204, Br. Ods, 13.

¹⁷ DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3. od 15. jul 1911, str. 16 i 17

¹⁸ Babić, Branko, Crnogorska vojska 1878-1912 godine (feljton), Pobjeda, 24. septembar 1979. str. 16.

¹⁹ Isto, str. 16.

²⁰ DACG, MV, OO, 1910, f- 20, R. Br. 1725, O br, 504, 4. maj.

²¹ DACG, MV, OO, 1910, f. 21, R. Br. 2222, O br, 689, 4. jun.

²² DACG, MV, Adm. Ods, 1911. f. 3. Br. Reg. 5546, br. Ods. 2287, 1. sep.

Stanje privrede

Finansije crnogorske države pa tako i vojske počivale su na porezu (kuluk, nizamija), sveštениčkom prirezu (bir), carini, a posebno od pomoći Rusije. No, i pored toga, država je morala da se zadužuje u inostranstvu (od 1879. do 1914. godine, zaključila je oko 40 zajmova i kredita). U začetku je bila, drvna i prehrambena industrija, a zahvaljujući italijanskom kapitalu, podignuta je u Podgorici Fabrika duvana. Uporedo sa privrednim rastom došlo je i do izgradnje puteva; od 1879. do 1910. godine, izgrađeno je 464 km puteva, a 1909. godine počela je da se koristi i železnička pruga Bar - Virpazar (30 km). Od 1904. godine počela je da se upotrebljava međunarodna radiotelegrafska linija Bar-Bari (Italija). Veliki napredak postignut je u prosveti; godine 1871. radila je 41, a 1910. godine 136 škola sa 12.000 učenika. 1903. godine otvorena je bila Pešadijsko-oficirska škola. Početkom 20. vijeka u Crnoj Gori su radile tri štamparije, Od 1893. godine radili su Državna biblioteka i Muzej, a od 1910. godine pozorište. Naučnih ustanova nije bilo, ali je bilo individualnog naučnog rada. Očigledno je da se Crnogorske vojske za vrijeme knjaževine/kraljevine Crne Gore iz godine u godinu razvijala od plemenskog vojnog organizovanja do savremeno normativno, formacijski i hijerarhiski ustrojene i obučene vojske predvođene školovanim kadrom što je potvrđeno u oslobodilačkim ratovima iz tog perioda. Razvoj vojske pratile su i poteškoće koje su se prije svega ogledale u ograničenim materijalnim resursima i ljudskim resursima (školovani vojni kadar, kadar tehničke struke, sanitetske struke i dr. koji su se razvojem Crne Gore postepeno, ali ne u potpunosti prevazilazili.

Odbrambene pripreme u Republici Crnoj Gori (druga polovina XX vijeka)

Nakon Drugog svjetskog rata Crna Gora postaje ravnopravna sa drugim jugoslovenskim narodima i konstitutivni dio Federativne Narodne Republike Jugoslavije (kasnije preimenovana u SFRJ) do obnove državnosti nakon referenduma 2006. godine. U tom periodu Crna Gora je bila dio jedinstvenog sistema Opštenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ) SFRJ.

ONO i DSZ u SFRJ jedinstven su sistem organizovanja pripremanja i učešća Federacije, socijalističkih republika, opština, (...), radnih ljudi i građana u odvraćanju i sprječavanju oružane agresije, i drugih opasnosti za zemlju u borbi protiv snaga i aktivnosti specijalnog rata, u oružanoj borbi i drugim oblicima opštenarodnog otpora u opštenarodnom odbrambenom ratu i u

izvršavanju drugih zadataka radi odbrane i zaštite nezavisnosti, suvereniteta, teritorijalnog integriteta i Ustavom SRJ utvrđenog društvenog uređenja. Snage ONO SFRJ čine cjelokupni ljudski, materijalni, duhovni i drugi potencijali i mogućnosti zemlje.

Za oružanu borbu, zaštitu i spašavanje ljudi materijalnih dobara kao i za osmatranje i obavješćavanje, organizuju se i posebne, specijalizovane snage ONO: oružane snage SFRJ, civilna zaštita i služba osmatranja i obavješćavanja. Oružane snage SFRJ čine Jugoslovenska narodna armija (JNA) i Teritorijalna odbrana (TO). DSZ obuhvata mjere i aktivnosti subjekata DSZ, kojima se štite Ustavom utvrđeno društveno uređenje, bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost svih naših naroda i narodnosti, samoupravna prava ljudi i građana, društvena imovina, lična imovina i sigurnost građana, javni red i mir i drugo.²³

Sistem odbrane socijalističke Jugoslavije od 1945. do 1990. godine karakterišu dva različita perioda. Period od 1945. do 1968. godine, i period od 1968. do 1990. godine. Za prvi period može se reći da ga određuju vrlo česte krupnije promjene što je posljedica stalnog ugrožavanja bezbjednosti zemlje spolja. Drugi period, nastao je poslije oblikovanja i usvajanja koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane iz 1968. godine. U skladu sa koncepcijom i doktrinom odlučeno je da se oružane snage SFRJ sastoje od Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane (TO). Zakonom iz 1969. godine regulisano je da su republike, pokrajine, opštine i druge društveno-političke organizacije dužne da organizuju jedinice i štabove TO, i da njima rukovode. Ovim zakonom su i republike dobile određene nadležnosti u odbrani jer su štabovi TO odgovorni nadležnim organima zajednice koja ih je formirala (izgradnja, opremanja, obuke i dr.), ali kada je u pitanju upotreba oružanih snaga pa i jedinica TO, to je isključivo bilo u nadležnosti vrhovnog komandanta (presjedništva SFRJ). U okviru tih promjena 1968. godine Uprava za civilnu odbranu preimenovana je u Upravu za organizaciju ratnih priprema, a 1970. godine Uprava za civilnu zaštitu transformisana je u Upravu za teritorijalnu odbranu i civilnu zaštitu. Poslije ovih korjenitih konceptijskih i velikih organizacionih promjena na uspostavljanju stabilnog sistema, uslijedio je period bez većih promjena sistema i u sistemu. Nakon izbijanja Jugoslovenske krize sistem odbrane pretrpio je velike promjene, a TO je prestala da funkcioniše.

Korisno je naglasiti da su odbrambene pripreme društva i privrede u ovom periodu obuhvatale i njihovu priremu za funkcionisanje u toku rata, odnosno da obezbijede proizvode i usluge potrebne za djelovanje oružanih snaga ali i građana i države u cjelini. Ova vrsta odbrambenih priprema za rat

²³ Strategija ONO i DSZ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1987, str. 46-66.

imala je širi društveni značaj i davala doprinos prevazilaženja raznih nevojnih kriza kao što su bili razni tržišni poremećaji, kao npr. energenata zbog globalnih kretanja i sl.

Odbrambene pripreme savremene Crne Gore

Nakon obnove državnosti Crna Gora je pristupila reformi naslijeđenog dijela odbrambenog sektora bivše zajedničke države koji je egzistirao na prostoru Crne Gore, prema potrebama i mogućnostima nezavisne države i u skladu sa opredjeljenjima uključivanja u kolektivni sistem odbrane. Odgovor na ovo pitanje kakav on treba da bude sa stanovišta savremenih bezbjednosnih izazova, rizika i prijetnji, odnosno strukture i misije koje treba da ispunji, definisani su u Strategiji Nacionalne bezbjednosti i Strategiji odbrane. Vizija iskazana u ovim dokumentima potvrđena je odgovarajućim zakonima, čime su stvorene neophodne pravne pretpostavke za njegovo konstituisanje i funkcionisanje u praksi. U svim ovim aktima izražena je tendencija da se ovaj sistem dovede na nivo koji će biti adekvatan savremenim izazovima, rizicima i prijetnjama bezbjednosti.

Saglasno ovim tendencijama, uređen je i položaj Vojske Crne Gore kao važnog elementa sistema odbrane, između ostalog i kroz definisanje njene funkcije i utvrđivanje nadležnosti odlučivanja o njenoj upotrebi, strukturi, sastavu, kao i načelima vršenja vojne službe. S obzirom na to da je odbrana bila savezna funkcija tako Crna Gore nije imala Ministarstvo odbrane, a poslove odbrambenih priprema obavljala je Uprava za odbranu Vlade Crne Gore koja je po stručnoj liniji takođe bila vezana za Ministarstvo odbrane Državne zajednice Srbije i Crne Gore (DZ SCG). Formiranje Ministarstva odbrane započeto je već tokom 2006. godine, ali značajnija funkcionalna struktura postignuta je tokom 2007. godine. Otežavajuća okolnost je bio nedostatak kvalifikovanog kadra jer na prostoru Crne Gore nije bilo akademskih ili istraživačkih institucija koje su se bavile odbranom, obrazovanje diplomatskih kadrova je bilo u povoju, a mali broj vojnog kadra je imao iskustvo rada na strategijskom nivou. Pred Ministarstvo odbrane nametnula su se tri velika zadatka: konceptijsko i normativno uređenje sistema odbrane (trebalo je donijeti oko 144 zakonska i pozakonska akta za oko godinu dana) reorganizacija i uspostavljanje organizacione i funkcionalne strukture sistema odbrane; i intenzivan proces evroatlantskih integracija.

S obzirom na to da je odbrana bila savezna funkcija i jedinice Vojske locirane na teritoriji Crne Gore bile su potčinjene Generalštabu Vojske DZ SCG, prvi korak nakon obnove državnosti bio je formiranje Generalštaba Vojske Crne Gore (GŠ VCG) radi preuzimanja komande nad jedinicama Vojske koje su egzistirale na teritoriji Crne Gore. Odlukom Predsjedni-

ka Republike Crne Gore od 9.06.2006. godine o formiranju GŠ VCG definisano je formiranje Generalštaba i ovlašćenje načelniku Generalštaba da propiše privremenu organizaciju i model unutrašnje organizacije GŠ VCG. Već 12.06.2006. godine, Odlukom Predsjednika Republike Crne Gore, Generalštabu VCG su pretpočinjeni svi odbrambeni sastavi na teritoriji Crne Gore. Na osnovu predloga GŠ VCG, Odlukom Predsjednika Republike Crne Gore od 11.07.2006. godine izvršene su organizacijsko mobilizacijske promjene u VCG, odnosno transformacijom pretpočinjenih jedinica propisana i uspostavljena prva organizaciono – formacijske struktura VCG. Vlada Crne Gore na sjednici od 13.10.2008. godine, donijela je Odluku o organizacijsko – formacijskoj veličini VCG od ukupno 2.356 formacijskih mjesta (fm) po sljedećem: 1) GŠ VCG (72 fm); 2) Brigada kopnene vojske (955 fm); 3) Vazduhoplovna baza (226 fm); 4) Mornarica Vojske (402 fm); 5) Logistička baza (387 fm); 6) Centar za obuku (49 fm); 7) Centar za komunikacije i komandno informacione sisteme (65 fm); 8) Počasna garda (88 fm); 9) Četa vojne policije (70 fm) i 10) Četa za elektronsko izviđanje (42 fm). Od tada organizacijsko formacijski sastav VCG više puta se mijenjao, ali se može reći da se uglavnom radilo o manjim usklađivanjima, a brojna veličina se kreće oko 2.000 pripadnika. Mobilizacija je bila predviđena samo u uslovima vanrednog i ratnog stanja, a obuka rezervnog sastava veoma restriktivno zbog ograničenih finansijskih sredstava.

Situacija u oblasti materijalnih resursa ogledala se u viškovima zastarelog naoružanja i opreme koje ne odgovara novom konceptu odbrane, velike količine viškova ubojnih sredstava kojima je u velikoj mjeri istekao rok upotrebe, veliki broj nepotrebnih vojnih lokacija sa ruiniranom infrastrukturom, što je sve zajedno opterećivalo razvoj i modernizaciju sistema odbrane i VCG. Naime, nakon osamostaljenja Crna Gora je u vojnim skladištima zatekla velike količine naoružanja vojne opreme, tačnije oko 12.000 tona ubojnih sredstava i 74.639 komada naoružanja i drugih borbenih sredstava od kojih je 9.751 tona ubojnih sredstava i 58.784 komada naoružanja i drugih sredstava oglašeno viškom. Ove količine su predstavljale veliki problem, prvenstveno u bezbjednosnom smislu. Proces rješavanja zastarjele vojne opreme, municije i ostalih sredstava, realizovao se neutralizacijom, prodajom ili ustupanjem određenih sredstava civilnim institucijama. Rješavanje ovog problema realizovalo se sopstvenim kapacitetima i u saradnji sa partnerima najviše kroz MONDEM program (*UNDP i OEBS*), Tehnički sporazum sa vladom SAD i NATO Povjerilački fond (*Trust Fond*). Ovaj problem u odnosu na 2006. godinu znatno je ublažen ali je i dalje prisutan. Infrastruktura je takođe bila neprilagođena jer je Vojska raspolagala sa više od 260 lokacija na teritoriji Crne Gore od kojih je za novi sistem odbrane kao perspektivno proglašeno 26 lokacija, a ostale su kao neperspektivne za sistem odbrane, pred-

loženi su za prodaju preko Minisarstva finansija, jer su predstavljali operećenje za sistem zbog održavanja i čuvanja.

Sistem odbrane normativnopravno se oslanja na Zakon o odbrani i Zakon o Vojsci Crne Gore, kao i na brojna podzakonska akta, a u koncepcijskom smislu na Strategiju odbrane, Strategijski pregled odbrane, Dugoročni plan razvoja i druge. Zakonom o odbrani su uređeni organizacija i funkcionisanje jedinstvenog sistema odbrane Crne Gore, prava i dužnosti nosilaca odbrambenih priprema i druga pitanja od interesa za odbranu Crne Gore. Odbrana Crne Gore određena je kao osnovna državna funkcija, koju organizuju i sprovode nosioci odbrambenih priprema. Odbrana se može sprovoditi samostalno ili u okviru Sjevernoatlantskog saveza, u skladu sa Ustavom, zakonom i međunarodnim ugovorom. Savezništvo odnosno sistem kolektivne odbrane obavezuje da članice pruže pomoć u slučaju napada. Međutim, sve zemlje bez obzira na savezništvo, za slučaj eventualnog oružanog ugrožavanja pripremaju i rezervne vojne snage i kapacitete cijele države koji se aktiviraju u slučaju pripreme ili ispoljavanja prijetnje po nacionalnu bezbjednost. Ove snage se pripremaju jer napadnuta zemlja mora imati i sopstvene sposobnosti za svoju odlučnu odbranu. Pored toga, ne smije se prepuštiti slučaju sposobnost za odbranu ukoliko usljed nepredviđenih nepovoljnih međunarodnih okolnosti ili opšteg rata bude ograničena podrška saveznika.

Cjelina organizacionih, kadrovskih, tehničkih i drugih mjera i aktivnosti koje se sprovode u miru, za vrijeme ratnog ili vanrednog stanja definisane su kao odbrambene pripreme.²⁴ Nosioci odbrambenih priprema su: građani, Vojska, državni organi, organi državne uprave, lokalne samouprave i lokalne uprave, privredna društva, druga pravna lica i preduzetnici koji prava i dužnosti u odbrani Crne Gore izvršavaju u miru u ratnom ili vanrednom stanju, u skladu sa zakonom, osnovnim dokumentima odbrane i drugim propisima. Zakonom su dalje regulisana: Prava i dužnosti nosilaca odbrambenih priprema (vojna, radna i materijalna obaveza); bezbjednost i mjere zaštite; Prava i obaveze zaposlenih u ministarstvu i inspekcijski nadzor. Odbrambene pripreme prema nosiocima uslovno dijelimo na pripreme vojne odbrane koje uključuju sve raspoložive oružane snage i pripreme „civilne odbrane”²⁵, koja se odnosi na sve nevojne elemente (državne organe, privredna društva, organe zaštite i spašavanja i dr.). Ovakva podjela je uslovna jer su pripreme i djelovanje ova dva segmenta međusobno neraskidivo povezana i uslovljena.

²⁴ Zakon o odbrani Crne Gore, („Sl. list Crne Gore”, br. 86/09,88/90,25/10,40/10,40/11,14/11,14/12, i 2/17), čl. 5.

²⁵ Pojam civilna odbrana u strategijsko-doktrinarnim i normativnim dokumentima Crne Gore kao takav još uvijek nije prepoznat kao objedinjavajući element za pripreme i funkcionisanje svih nevojnih struktura društva na polju odbrane.

Pripremama nosioca „civilne odbrane” osigurava se pravovremeno preduzimanje potrebnih planskih, organizacijskih, kadrovskih, materijalnih i drugih mjera usmjerenih na razvijanje sposobnosti za ispunjenje funkcionalnih uloga u ratu, neposrednoj opasnosti i drugim kriznim situacijama. Glavna funkcionalna područja priprema nosioca „civilne odbrane” su: pripreme tijela državne vlasti, pripreme privrede i društvenih djelatnosti, pripreme za zaštitu i spašavanje. Zakonom o odbrani su predviđene odbrambene pripreme i definisani nosioci odbrambenih priprema, što je dalje razrađeno kroz sljedeća podzakonska akta:

- Uredba o načinu organizovanja izvršavanja radne obaveze („Sl. list Crne Gore“, br. 15/08 od 05.03.2008. godine);
- Uredba o načinu organizovanja i izvršavanja materijalne obaveze („Sl. list Crne Gore“, br. 15/03 od 05.03.2008, 17/10 od 01.04.2010. godine);
- Uredba o utvrđivanju poslova od značaja za odbranu koji se u državnim organima i pravnim licima štite primjenom posebnih mjera bezbjednosti i kriterijumima za popunu radnih mjesta na kojima se ti poslovi obavljaju („Sl. list Crne Gore“, br. 36/08 od 10.06.2008, 48/09 od 28.07.2009. godine);
- Uredba o brojnoj veličini, sastavu i načinu angažovanja aktivne rezerve Vojske Crne Gore („Sl. list Crne Gore“, br. 74/10 od 17.12.2010. godine);
- Uredba o evidenciji ljudskih resursa za potrebe odbrane („Sl. list Crne Gore“, br. 74/10 od 17.12.2010. godine);
- Pravilnik o načinu preuzimanja materijalnih sredstava za potrebe odbrane („Sl. list Crne Gore“, br. 60/10 od 15.10.2010. godine);
- Uputstvo za izradu Plana odbrane Crne Gore („Sl. list Crne Gore“, br. 19/08 od 21.03.2008. godine);
- Uputstvo za izvršenje mjera pripravnosti u slučaju ratnog ili vanrednog stanja („Sl. list Crne Gore“, br. 29/09 od 24.04.2009. godine);
- Uputstvo o vođenju evidencije obaveznika radne obaveze („Sl. list Crne Gore“, br. 23/10 od 29.04.2010. godine);
- Odluka o utvrđivanju predmeta i usluga od posebnog značaja za odbranu („Sl. list Crne Gore“, br. 15/08 od 05.03.2008. godine);
- Odluka o mjerama pripravnosti za vrijeme ratnog i vanrednog stanja („Sl. list Crne Gore“, br. 72/08 od 28.11.2008. godine).

Zakonom o odbrani (č-33, t-2), Vlada donosi Plan odbrane Crne Gore, isti Zakon (č-36, t-3), definiše da Ministarstvo odbrane propisuje metodologiju za izradu planova odbrane i plana upotrebe vojske. Plan odbrane Crne Gore je skup dokumenata kojim se planiraju pripreme za ostvarivanje ciljeva odbrane u okviru odbrambenog postupanja. Plan odbrane čine dokumen-

ti za rukovođenje i rad neposrednih subjekata odbrane u slučaju neposredne ratne opasnosti, mobilizacije i rata. Planom odbrane su određeni snage i sredstva i precizirani zadaci subjekata odbrane po mjestu i vremenu izvršenja. Plan odbrane Crna Gora je donijela 2009. godine. Plan odbrane je dokument sa najvećim stepenom tajnosti pa se ne možemo baviti njegovim sadržajem koji čine (Plan pripravnosti, Plan upotrebe VCG i plan organizacije i način rada državnih organa, organa državne uprave i organa lokalne samouprave, Plan obaveza privrednih društava, drugih pravnih lica, preduzetnika koji proizvode predmete i vrše usluge od posebnog značaja za odbranu, Plan elektronske komunikacije i Plan bezbjednosti i zaštite).

Iz do sada izloženog, može se zaključiti da je jedan od osnovnih elemenata odbrambenih priprema, odnosno konkretno plana odbrane, predstavljanje planova za funkcionisanje privrede i društva u funkciji odbrane. Međutim, u uslovima izmijenjenih oblika ugrožavanja sa vojnih na nevojne oblike ugrožavanja od prirodnih, tehničko tehnoloških i drugih nesreća, kao i terorizma, ciber napada, hibridnih i drugih prijetnji na početku 20. vijeka koje pogađaju cijelo društvo u centralno pitanje bezbjednosnog sektora NATO i EU je kako zaštititi kritičnu infrastrukturu. Usled pandemije COVID 19, rata u Ukrajini ovaj koncept je evaluirao u koncept otpornosti kritičnih subjekata – obezbijediti funkcionisanje kritičnih subjekata u uslovima raznih vrsta poremećaja.

S obzirom na to da je veći broj poremećaja nevojnog karaktera i to da se otpornošću kritičnih subjekata bavi civilni sektor, najčešće koordinira ministarstvo unutrašnjih poslova, kao što je slučaj u Crnoj Gori. Usljed toga, da na međuzavisnost kritičnih subjekata utiče dosta faktora, Evropska unija je donijela direktivu Direktive 2022/2557 na osnovu koje države članice donose strategiju za jačanje otpornosti kritičnih subjekata, u kojoj se sadrže sljedeći elementi:

- a) strateške ciljeve i prioritete uzimajući u obzir prekogranične i međusektorske međuovisnosti;
- b) upravljački okvir za postizanje strateških ciljeva i prioriteta;
- c) mjere za jačanje opšte otpornosti kritičnih subjekata, uključujući opis procjene rizika;
- d) postupak kojim se utvrđuju kritični subjekti;
- e) postupak kojim se kritični subjekti međusobno podržavaju;
- f) glavna tijela i relevantne učesnike;
- g) okvir politike za koordinaciju između nadležnih tijela na osnovu ove Direktive i Direktive (EU) 2022/2555 u svrhu dijeljenja informacija o ciber sigurnosnim rizicima;
- h) opis već uspostavljenih mjera za sprovođenje obveza na iz Direktive.

Države članice osiguravaju da kritični subjekti preduzimaju odgovarajuće i razmjerne tehničke i organizacione mjere kako bi se osigurala njihova otpornost, uključujući mjere potrebne za:

- a) mjere za sprečavanje nastanka incidenata;
- b) odgovarajuću fizičku zaštitu osjetljivih područja, objekata i druge infrastrukture, kao i opremu za otkrivanje i kontrolu pristupa;
- c) mjere za odupiranje posljedicama incidenata i ublažavanje takvih posljedica;
- d) mjere za oporavak od nezgoda, uključujući mjere za kontinuitet poslovanja i utvrđivanje alternativnih lanaca snabdijevanja;
- e) mjere za osiguravanje odgovarajućeg upravljanja sigurnošću zaposlenih;
- f) Informisanje relevantnog osoblja o mjerama navedenima u točkama od (a) do (e).

Jedna od osnovnih mjera otpornosti predstavlja upravljanje kontinuitetom poslovanja koje je nedavno uređeno putem standard ISO 22 300 i ISO 22 301, a koji se generalno može primjenjivati na organizacije bilo koje vrste i obima. Ovaj standard definiše kontinuitet poslovanja kao sposobnost organizacije da nastavi isporuku proizvoda ili usluga prema prihvatljivom unaprijed definisanom obimu nakon pojave poremećaja, koji remeti redovne poslovne operacije organizacije (*Introduction to Business Continuity*). Upravljanje kontinuitetom poslovanja sprovodi se na osnovu Plana kontinuiteta poslovanja što je između ostalog i zahtjev ovog standarda.

Dakle, za skoro dvije decenije nezavisnosti Crna Gora je izvršila obimne reforme u sektoru odbrane. Reforme koje su se odvijale na više pravaca paralelno. Izrađen je strategijsko-doktrinarni i normativni okvir, oslobođili su se velikih viškova zastarelih ubojnih sredstava i opreme koji su predstavljali veliko opterećenje za sistem, ali i bezbjednosnu prijetnju. U isto vrijeme postignut je novi kvalitet, u jednom dijelu modernizacijom naoružanja i opreme, uključivanje u međunarodne aktivnosti i institucije usvojanjem savremenih standarda NATO zemalja. Najbolji pokazatelj sprovedenih reformi je prijem u punopravno članstvo u NATO-u.

LITERATURA

Babić, B., Crnogorska vojska 1878-1912 godine (feljton), Pobjeda, 24. septembar 1979. str. 16.

DACG, MV, Adm. Ods, 1912. f. 8. Br. Reg. 5946, br. Ods. 245, 3. avgust

DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3, br. 85.

DACG, MV, AIO, 1911. f. 1. R. br. 252 A. Br. 64, 15. januar

DACG, MV, GO, 1911 – 12, 1914, f. 5. Br. Reg. 5204, Br. Ods, 13.

DACG, MV, Kabinet – povjerljiva akta, f. 3. od 15. jul 1911, str. 16 i 17

DACG, MV, OO, 1910, f- 20, R. Br. 1725, O br, 504, 4. maj.

- DACG, MV, OO, 1910, f. 21, R. Br. 2222, O br. 689, 4. jun.
 DACG, MV, Adm. Ods, 1911. f. 3. Br. Reg. 5546, br. Ods. 2287, 1. sep.
 Grupa autora, Istorijски leksikon Crne Gore, knjiga 2, Vijesti, Podgorica, 2006.
 Martinović, S., Vojna manufaktura i barutane crnogorske vojske u vrijeme kraljevine, Istorijски zapisi, godina XC, 3-4/2017, Str. 130-140.
 Pavićević, B., Raspopović Radoslav, , n.d, knj. V (1910-1916).
 Ružić, J., Iz istorije ratova Zete i Crne Gore, Bradford, 1970.
 Strategija ONO i DSZ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, 1987.
 Vuković, M., Crnogorska Vojska 1979-1914. godine (feljton) , Pobjeda, 1. avgust 1986.
 Zakon o odbrani Crne Gore, , ‘ (Sl. list CG‘, br. 86/09,88/90,25/10,40/10,40/11,14/11,14/12, i 2/17)
 Zakon o ustrojstvu vojske za Knjaževinu Crnu Goru, Cetinje, Cetinje, K. C. Ministarstva vojnog, 1910.

Dražen BOŽOVIĆ

RESISTANCE OF CRITICAL SUBJECTS IN THE FUNCTION OF DEFENSE PREPARATIONS

Summary

Until the middle of the 19th century, the defense of Montenegro was based on tribal military organization. Weapons and military equipment, which were mostly enemy spoils, were kept at houses. The accession of Prince Nikola to the throne led to the continuous modernization of the Montenegrin Army, which was followed by organized defense preparations, which entailed the adoption of a normative legal framework, which regulated financial allocations for the Army, military service, training, relations in the army and more. In addition, workshops for the repair and maintenance of weapons are opened; crafts are developed, numerous military facilities are opened that were used by the Montenegrin army until the end of the Montenegrin state. In accordance with the concept and doctrine of national defense that the armed forces of the SFRY consist of the Yugoslav People's Army and the Territorial Defense (TD), it is regulated by law that republics, provinces, municipalities and other socio-political organizations are obliged to organize units and headquarters of the TD, and to lead them. In this way, Montenegro received certain competences in defense because the TD headquarters are responsible to the competent authorities of the community that formed them (construction, equipment, training, etc.), although the question of the use of the armed forces, including TD units, was exclusively under the jurisdiction of the federation. In that period, the

Directorate for Civil Defense and later the Directorate for Territorial Defense and Civil Protection were given responsibilities for defense preparations. After the outbreak of the Yugoslav crisis, the defense system underwent major changes, and TD ceased to function. For this period of socialist Yugoslavia, it can be said that the military as well as the non-military sector (the functioning of society and the economy during the war) is characterized by thorough defense preparations to respond to military threats. However, the National defence system organized and prepared in this way was effective for an effective response to non-military threats, which was confirmed in practice during the epidemic of the smallpox virus („Variola Vera”) and numerous natural disasters, technical-technological and other accidents. The period of restoration of Montenegrin statehood was followed by a transition period after the collapse of real-socialism and the privatization of social property, introduced by the multi-party system, and on the external plan of globalization, Euro-Atlantic integration, which significantly influenced the shaping of the Security System. By moving non-military threats to the forefront and developing the resilience of critical subjects to them, it creates the appearance that defense preparations are more of a military matter. The terminological misunderstanding due to the lack of scientific institutions in the field of defense and security in Montenegro contributed significantly to this. However, practice shows us that these two social functions are complementary, inextricably linked and must complement each other. The research shows that supposedly new functions such as the Resilience of Critical Subjects and Business Continuity Management in the organizational sense have a deep foundation in the evolution of the defense and security system in Montenegro, and that the previous applied positive professional experiences should not be neglected but adapted and used.